

УДК 811.11(075.8)

ПОНЯТТЯ ТИПОЛОГІІ ТЕКСТІВ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Сологуб Л.В.

Актуальність. У сучасній лінгвістиці для характеристики сталих текстових форм і конкретної реалізації даної форми у мовленні використовують термін „тип текста”. Під цим терміном ми розуміємо форму текста, в якій реалізується комунікативний намір мовця і яка створюється за певними правилами і нормами. Кожен конкретний текст поряд із граматичними, лексичними, фонетичними та іншими особливостями своєї структури володіє також спеціальними для даного типу тексту ознаками. У самій назві типу тексту закладена пресупозиція, тобто в процесі його номінації розкривається і в якійсь мірі визначається основний прагматичний напрямок самого текста. Типи текстів можуть бути точно обумовлені лише у тому випадку, коли враховуються взаємодії у їх створенні загальнозначущих (структурно-семантичних, жанрово-стилістичних і функціонально-стилістичних) факторів.

Вступ до проблеми. На даний час можна виділити декілька визначень типів текстів. Під різними типами текстів визначаються класи текстів, які характеризуються визначеними лінгвістичними і екстралінгвістичними ознаками [7, с.190]. К.Ермерт підкреслює абстрактний характер цього поняття: „тип текста формально можна визначити як клас чи сукупність віртуальних текстів, які мають одну або декілька спільних рис” [цит.за 7, с.190]. У.Енгель вважає, що тексти характеризуються визначеними, повторюваними ознаками і це дозволяє співвідносити окремі екземпляри текста із визначеними типами текста. При цьому деякі зовнішні, немовні особливості, у яких створюються тексти, знаходять своє відображення у мовній структурі текста [8, с.262]. Ф.Зіммер характеризує тип текста як складне цілісне утворення, закінчене відповідно до бажання учасників комунікації і визначене обмеженою кількістю мовних засобів, їх особливою комбінаторикою і постійним проявом екстра- і інтралінгвістичних текстових ознак, які об’єднуються за своїми функціями і створюють новий специфічний пучок ознак [5, с.93].

Проблема класифікації текстів з давніх часів займала значне місце у працях вчених-лінгвістів. Створення типології текстів має важливе значення для теорії і практики. Вона необхідна для повнішого вивчення мови як багаторівневої ієрархічної функціональної системи і як засобу комунікації, що знаходить свій вияв у текстовій діяльності; для раціоналізації текстового матеріалу у вивченні мови як іноземної; для автоматичного реферування, анотування, комп’ютерної та інженерної лінгвістики тощо, тобто теорії мовознавства і мовленнєвої практики [2, с. 150].

Метою даної статті є визначення різноманітних напрямків до створення типології текстів, їх рекурентних ознак та особливостей.

Центральною проблемою при дослідженні типів текста є теоретичне обґрунтування, практичне знаходження і класифікація текстових рекурентних відрізняючих ознак.

На сучасному етапі розвитку існують різні підходи до створення типології текстів. Вони визначаються різними категоріями їх виділення і класифікації. З одного боку, це класифікації, в основу яких закладено мовно-стилістичні особливості текста. Тобто інтралінгвістичні фактори (літературознавча, структурно-композиційна класифікації). З іншого – в основі класифікації лежать екстралінгвістичні фактори, такі, як мета чи наміри

ПОНЯТТЯ ТИПОЛОГІЇ ТЕКСТІВ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

мовця, предмет або тема висловлювання, умови комунікації (психолінгвістична, соціологічна, комунікативна, функціонально-прагматична). Ці дві групи критеріїв характеризують два різних підходи до дослідження текстів. У першому випадку вихідним є текст як продукт мовленнєвої діяльності, як статичний об'єкт; у другому – текст в процесі його створення, як динамічна система вилучення і передачі інформації. Інформаційний рух текстів стає основою їх типології.

У сучасній науці ми можемо виділити декілька класифікацій текстів:

I. Літературознавча базується на трьох художніх жанрах: ліриці, епосі, драмі. До ліричних творів належать такі типи текстів, як вірш, ода, сонет; до епічних – есе, новела, оповідання, повість, роман; до драматичних – драма, комедія, трагедія.

II. У межах психолінгвістичного напрямку тексти поділені за:

1) мірою спонтанності (спонтанні та підготовлені)

2) мірою алгоритмізованості/евристичності – фіксовані (наприклад, заповнення анкети), напівфіксовані (тексти-кліше на зразок подяки, вітання, прощання), нефіксовані (тексти різноманітних сфер людської діяльності);

3) мірою експліцитності/імпліцитності у втіленні задуму (крайніми її виявами є тексти державних угод, що мають на меті повну та однозначну експлікацію задуму, і поетичні тексти, в яких, як правило, однозначність експлікації творчого задуму відсутня) [2, с.150].

III. Соціологічний напрям. У його межах тексти класифікують за:

1) формою втілення тексту (усні й писемні з їхньою специфікою організації текстового матеріалу);

2) типами функціонально-жанрових різновидів мовлення (тексти побутово-розмовного спілкування; офіційного спілкування; публіцистичні; наукові; художньо-белетристичні тексти (поетичні, прозаїчні, драматичні); у цьому аспекті можна говорити також про низку текстів, які сполучають у собі ознаки різних функціонально-жанрових різновидів: науково-популярні, епістолярні та ін.) [2, с.150].

IV. Структурно-композиційний напрям. За цим напрямом тексти поділяють на описові, інформуючі, розповідні, роздуми, оцінні. Кожен із цих типів характеризується визначеною сукупністю структурних ознак, які складають їх логічний інваріант.

K. Гаузенбласс у своїй класифікації звертається до наступних параметрів:

1) простота/складність структури тексту цілого мовного твору:

а) мовний твір містить єдиний текст з єдиним змістом (ділові листи, заяви, оголошення про події та ін.);

б) мовний твір містить єдиний зміст, який несе подвійне значення (жарти, висловлювання, в яких між рядків читається оцінка, яка відрізняється від висловленої номінально, тобто в іронії, алегорії);

в) мовний твір складається із одного тексту, в який вставлений уривок з іншого твору. Цей уривок стає частиною даного тексту, але продовжує виділятися з нього (цитати, пряма мова);

г) текст оповіді, особливо текст художньої прози з прямою мовою і невластивою прямою мовою, набуває іншого характеру, якщо сигнали, які вказують на належність окремих частин тексту різним суб'єктам, є незрозумілими;

ґ) діалогічний твір;

д) мовні твори із складною текстовою структурою (наприклад, газетна стаття, тексти на афішах);

е) мовний твір, який містить два чи більше текстів у співвідношенні: основний/допоміжний текст, існуючий/захований текст. Прикладом таких текстів є технічні

статті, в яких допоміжний текст із примітками знаходиться у вигляді зносок внизу сторінки або в кінці статті і з основним текстом становить єдине ціле.

є) мовні твори, в яких переплітаються два або більше текстів (наприклад, зашифровані тексти у секретній військовій інформації).

2) вільні і залежні твори. Ця залежність є двох видів: залежність від факторів, які не є частиною повідомлення, і залежність від екстралінгвістичних компонентів повідомлення:

а) мовні твори відносно незалежні:

- серед усних творів сюди належать такі, у яких не використовують міміку, жести або будь-які звукові засоби, окрім мовних: радіопередачі, телефонні розмови;

- серед письмових творів сюди належать ті, в яких зміст повідомлення не виражений графічними немовними засобами (малюнками, ілюстраціями, фотографіями);

б) мовні твори, відносно незалежні від ситуації, але які містять лінгвістичні і нелінгвістичні засоби;

в) мовні твори, тісно пов'язані із ситуацією. Залежність від ситуації показана у лексико-граматичній неповноті реплік і у використанні одиниць, семантично обумовлених ситуацією: особових, вказівних, відносних і присвійних займенників, темпоральних і наслідкових зв'язків.

3) неперервні і перервні мовні твори. Визначальною властивістю мовного тексту є його будова, порядок складових частин. Більшість творів є неперервними. Але існують і перервні твори. Автор визначає декілька типів перервності:

а) деякі усні маніфестації створені із не цілком зв'язних елементів; це визначається, коли адресант не в змозі фіксувати зміни в ситуації, наприклад, в момент небезпеки, через сильне збудження;

б) у письмових маніфестаціях можна виділити нотатки у формі тез (конспекти), призначені для використання самим автором;

в) всі види списків, словники і маніфестації, не призначені для тривалого читання, які містять незалежні компоненти, наприклад енциклопедії;

г) у наш час широке визнання отримали мовні твори, які виникли в результаті заповнення анкет і бланків, які поділені на рядки і колонки: графічне упорядкування даних замінює ідентифікацію і об'єднання слів, словесне вираження є мінімальним;

ф) перервність може виникнути навіть у мовному творі, який має показники перервного, через зовнішні або випадкові причини. Усна маніфестація може бути перервана через причини, обумовлені ситуацією, вказівками адресанта. Особливим випадком є публікація художніх творів окремими випусками [3, с.57-78].

V. Комунікативний напрям. У його межах виокремлюють:

1) тексти, які засновані на співвідношенні *адресант – адресат* (інформуючі, впливаючі, примушуючі);

2) в залежності від типу комунікації, каналу зв'язку (письмові, усні тексти);

3) з точки зору форми комунікації (монологічні, діалогічні, полілогічні тексти);

4) із врахуванням кількості учасників комунікації (тексти інтерперсональної та масової комунікації);

5) тексти, спрямовані на процес. Вони не позначаються на стосунках комунікантів і внутрішньому стані адресата; пов'язані з емоційними потребами комунікантів і реалізуються як спосіб проведення часу. До них належать розповіді, традиційні мемуари, науково-популярні тексти;

6) тексти, націлені на результат: ділові листи, наукові тексти, художня література високого рівня;

7) за характером і метою комунікації В. Адмоні визначає наступні типи текстів:

ПОНЯТТЯ ТИПОЛОГІЇ ТЕКСТІВ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

а) сакральні: магичні, міфологічні, релігійні;
б) утилітарні, метою яких є здійснення практичної потреби людини у соціумі (наукові тексти, в яких представлені знання людини про природу і суспільство, виробничі (інструкції по використанню товарів, патенти), адміністративно-правові (закони, конституції, декрети, висновки прокурора, виступи адвоката та ін.), публіцистичні тексти (газети, журнали), рекламні);

в) художні, метою яких є безпосереднє усвідомлення дійсності і розкриття духовного життя людини;

г) тексти в засобах звукової масової комунікації – ці тексти призначені лише для слухача. Фронтальний розвиток звукових форм вираження потрібно розглядати як загальне збагачення засобів вираження мовної комунікації. Сюди належать релігійні, драматичні, ліричні твори [1, с.71-146].

VI. Функціонально-прагматичний критерій: враховують суб'єктивну міжособистісну модальність, стверджують про деонтичні (нормативні або приписові: договори, державні акти, постанови, інструкції, накази тощо), аксіологічні (оцінні) та епістемічні (дескриптивні, описові) тексти (наукові, ділові тощо) [2, с.151].

У типології Б. Зандіг (ФРН) нараховується двадцять ознак (параметрів), які дозволяють відмежувати один тип тексту від іншого. Дані параметри охоплюють різноманітні лінгвістичні і екстралінгвістичні ознаки текстів: матеріальну маніфестацію тексту, підготовленість акту комунікації, кількість учасників комунікації, вид контакту, характерні особливості початку, середини і кінця тексту, попереднє фіксування теми, наявність особових займенників, імперативних і темпоральних дієслівних форм, використання форм мовної економії і надлишковості, присутність немовних засобів, а також відносини між учасниками комунікації. Дослідниця визначає вісімнадцять типів текстів: інтерв'ю, лист, телефонна розмова, закон, медичний рецепт, кулінарний рецепт, прогноз погоди, некролог, лекція, конспект лекції, рекламний текст, оголошення про винаймання, радіоновини, газетне повідомлення, телеграма, інструкція по використанню, дискусія, бесіда [цит.за 7, с.192].

Е.Гроссе (ФРН) пропонує виділяти вісім класів письмових текстів:

1) нормативні тексти, які виконують функцію регламентації (закони, договори, свідоцтва про народження, шлюб);

2) контактні тексти, функцією яких є встановлення і підтримування контактів між людьми (вітальні листівки, листи-подяки);

3) групові тексти, які призначені для ідентифікації визначених груп людей (пісні конкретної партії);

4) поетичні тексти, функція яких полягає у вираженні художньої позиції автора (вірш, роман, комедія);

5) тексти із домінантою самовиразу є засобом поглибленого авторського аналізу свого власного життєвого досвіду, опису фактів власної біографії (щоденники, автобіографії);

6) тексти із домінантою спонукання (рекламні тексти, газетний коментар);

7) перехідний клас текстів, які одночасно виконують обидві функції, наприклад спонукальну і передачі інформації (інформаційно-рекламні оголошення);

8) тексти із домінантою спеціальної інформації є засобом обміну інформації серед людей (наукові тексти, новини у засобах масової комунікації, прогноз погоди) [9, с.138-139].

У.Енгель (ФРН) висуває наступні „глобальні” цілі для розмежування різних типів текстів: інформування, спонукання, переконання, повчання, підтримування контакту, емпізу. При класифікації текстів потрібно спочатку зазначити „глобальну мету”, потім спосіб передачі і, нарешті, перелік екстралінгвістичних факторів, необхідних для ситуації спілкування [8, с.263-264].

В цих класифікаціях приймається до уваги лише один екстралінгвістичний фактор. Насправді, кожен текст є взаємодією цілої низки екстралінгвістичних факторів. Таким чином, при визначенні типів текстів потрібно виходити не з однієї ознаки, а із сукупності ознак, які повторюються у визначеній взаємодії у цілій низці текстів.

Висновки. У сучасній лінгвістиці існують суміщені типології за найрізноманітнішими критеріями. Наприклад, Т.Радзівська класифікує тексти за їх „поведінкою” у межах певних типів комунікації. Вчена виділяє наукові, публіцистичні, ділові, рекламні, тексти інструкцій та оголошень, відозви, звернення, листи, астрологічні та економічні прогнози, анекдоти, прогнози погоди, ворожіння тощо [6, с.9-11].

Список літератури

1. Адмони В.Г. Система форм речевого высказывания. – Спб.: Изд-во С.-Петербургского университета, 1994. –160 с.
2. Бацевич Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики. Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – 344с.
3. Гаузенблз К. О характеристике и классификации речевых произведений // Новое в зарубежной лингвистике. Вып.8: Лингвистика текста / Отв. ред. Т.М.Николаева. – М.: Прогресс, 1978. – 388с.
4. Дискурс іншомовної комунікації / Відп. ред. К.Я.Кусько. – Л.: Вид-во ЛНУ, 2003. – 496 с.
5. Зиммлер Ф. Функциональные и синтаксические особенности спортивных текстов // Языковые единицы в речевой коммуникации / Отв.ред. Г.Н.Эйхбаум, В.А.Михайлов. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1991. – 360 с.
6. Радзівська Т.В. Текст як засіб комунікації. – К.: Вид-во АН України, 1993. – 189 с.
7. Филиппов К.А. Лингвистика текста. Курс лекций. – Спб.: Изд-во С.-Петербургского университета, 2003. – 335 с.
8. Engel U. Syntax der deutschen Gegenwartssprache: 3 Aufl. – Berlin, 1994.
9. Heinemann W., Viehweger D. Textlinguistik: Eine Einführung. – Tübingen, 1991.

Поступила до редакції 23.02.2005 р.